

QARABAĞ-ŞUŞA ƏDƏBİ-MƏDƏNİ MÜHİTİ - UZAQ KEÇMİŞDƏN BU GÜNÜMÜZƏ QƏDƏR...

(Əvvəli ötən sayımızda)

Qarabağ ədəbi mühiti o dövrde bütün regiona yayılmış xalq ozan və nağılıcları, şair və aşığıları, musiqi və şeir məclisləri hər bir yerde yaradırdılar. «Məclisi-üns» və «Məclisi-foramuşan» ədəbi məclislərinə Şuşada xan qızı Xurşidbanu Natavan və Mir Möhsün Nəvvab başçılıq edirdilər. Bu məclislərdə 40-dək şair fəaliyyət göstərirdi. Onlar Gəncədə, Şamaxıda, Bakıda, Şəki'də olan ədəbi məclislərlə şəirləşirdilər.

Diqqət yetirin: M.P.Vaqif - ilk realist şeirin banisi; Qasim bəy Zakir - Azərbaycanın tarısimın bünövrə daşını qoyn bir sənətkar, Azərbaycanda maarifçi və tənqidçi realizmin banilərindən biri; Xurşidbanu Natavan - Məhsəti Gəncəvindən sonra Azərbaycanın ilk anadilli qüdrətli qadın şairi; Ə.Haqverdiyev - ədəbiyyatımızda tarixi dram janının banisi, ilk opera rejissoru və dirijoru; Ü.Hacıbəyli - dahi bestəkar, Şərqdə ilk operanın banisi, böyük dramaturq, ilk liberet müəllifi, musiqili komedyia janının yaradıcısi, qəzətçi, qüdrətli publisist, Azərbaycan himminin müəllifi; Y.V.Çəmənzəməlini - ilk tarixi romanlar müəllifi, yazıçı-ethnograflar, folklorşunas, diplomat; Ceyhun bəy Hacıbəyli - yazıçı, publisist diplomat, folklorşunas (Parisdə ilk dəfə "Qarabağ folkloru" kitabını fransızca və orijinal matnlerle çap etdirib); Əhməd bəy Ağayev - Azərbaycanın dövlətçiliyinin ilk nəhəng mögikan ideoloqlarından biri, yazıçı-publisist alim, qəzətçi, erməni terrorizmini qarşı döyüşən ilk türk "Difai" milli təşkilatının yaradıcısı; Firudin bəy Köçərli - ilk ədəbiyyat tarixçisi, maarifçi. Qori və Qazax müəllimlər seminarı yasının müdürü; Süleyman Sani Axundov - ilk usaq ədəbiyyatının yaradıcılarından biri, "Laçın yuvası" dramında azəri mentalitetini bütövlükle özündə cəmləyən ilk bəy obrazının yaradıcısi, yazıçı-pedaqoq, ilk "Qəhrəman yazıcı" adım alan ədib; N.Vəzirov - görkəmli yazıçı-publisist, mühərrir, Şekspirin ("Otello") ilk tərcüməcisi, M.F.Axundov ənənəsinin ləyiqləri davamçısı, ədəbiyyatımızda ilk facia janının, Azərbaycan teatrının (H.Zərdabi ilə birlikdə) banisi, ilk mülliim-aktöy.

Bütün bu görkəmli söz sahibləri Qarabağ-Şuşa ədəbi mühitiin yetirməlidir.

Qarabağ övladı kimi dünyaya göz açan bu sənət xadimləri sonradan Azərbaycan mədəniyyətinin və ədəbiyyatının ədəbi fikir körfeşlərinə çevrildilər və bütün türk xalqlarının əvladları kimi deyərləndirildilər.

XIX əsr Qarabağ ədəbi-mədəni həyatının müümüyəziliklərindən biri de Şuşada təzkire, müxtəlif səpkili şeir toplularının və salnamələrin yaranmasıdır. Belə ki, Mirzə Yusif Qarabağın «Məcmueyi Vaqif və müasirini-diger», Mir Mehdi Xəzəninin «Xəzəni taxəllüsü Seyid Mir Mehdi ağannı və sair Qarabağ şairlərinin şeirlər - Xəyalat məcməsi», Həsənəli Xan Qaradağının «Xan Qaradağ təzkiresi», Mir Möhsün Nəvvabın «Təzkireyi-Nəvvab» və digər elmi əsərlərin meydana gəlməsi poeziyanın öyrənilməsinə, müsiqisünüşünə, astrologiyanın tədqiqinə müəyyən imkanlar yaratmışdır.

Bunların içerisinde Mirzə Yusif Qarabağının (1798-1864) yazdığı «Məcmueyi Vaqif və müasirini-diger» adlı şeir topluslu tərtib orijinallığını görə diqqəti çəkir. 1856-cı ilde Teymurxanşurada (indiki Buynaksk) erəb olıbasi, 1999-cu ilde Bakıda kiril olıbasi ilə nəşr olunan bu əsəri bəzi tədqiqatlarda təzkirə kimi de qiymətləndirmişdir.

«Məcmueyi Vaqif və müasirini-diger» əsərinə Molla Panah Vaqif, Molla Vəli Vadi, Aşq Əli, Sabit Şəqəqi, Mehdi, Nişat, Mirzəcan bəy Mədətov, Cəfərəli xan Nəva, Möhəmməd bəy, Əsəd bəy, Ağ Məsəh Şirvani, Nabi Əfəndi, Ağə Bağır, Lütfi Şirvani, Sərşər, Mirzə Sadıq və Qasim bəy Zakirin şeirləri daxil edilmişdir.

Mir Mehdi Xəzəninin «Xəzəni taxəllüsü Seyid

Mir Mehdi ağannı və sair Qarabağ şairlərinin şeirlər - Xəyalat məcməsi» XIX əsrə yaranmış poetik məcmələr içerisinde özünməxsusluq ilə seçilir. XVIII-XIX əsr Qarabağ şairlərinin əsərləri toplanmış bu məcmədə Molla Panah Vaqif, Qasim bəy Zakir, Mirzə Ələsgər Növras, Möhəmməd bəy Aşiq və digər şairlərin şeirlərindən seçimlər verilmişdir. Məcməyə Mir Mehdi Xəzəni müxtəlif mövzularda qələmə aldığı qoşma, gorayı, məmənənəmək, məktub, həmçinin topladığı və özünün yazdığı bayatıların biri qismi-ni daxil etmişdir. Məcmə Məhəmmədin Mir Mehdi Xəzəninin tərcüməyi-halının bəzi məqəllərləri adlılıq götərimi baxımdan əhəmiyyətlidir.

Mir Möhsün Nəvvabın qələmino məxsüs «Təzkireyi-Nəvvab» əsəri Azərbaycan ədəbiyyatı tarixinin ən mühüm qaynaqlarından biridir. Bu əsərdə Qarabağda yaşayış-yaratmış olan şairlər haqqında məlumat və onların əsərlərindən nümunələr verilmişdir. Mir Möhsün Nəvvabın təzkirəsi iki hissədən ibarətdir. Təzkirənin birinci hissəsinə əsərin yazılılığı dövrde dünəyini doyişmiş Molla Panah Vaqif, Molla Vəli Vadi, Kərbələyi Səfi Vəle, Qasim bəy Zakir, Cəfərəli xan Nəva, Möhəmməd bəy Aşiq, Aşiq Pəri, Abdulla bəy Asi, Mirzə Möhəmməd Katib, Molla Sədi və başqaları kimi Qarabağda yaşayış-yaratmış otuz beş şair haqqında qisa, yiğicən məlumat və əsərlərinin nümunələr verilmişdir.

Təzkirənin ikinci hissəsində isə əsərin yaranıldığı dövrde yaşayış-yaradın Qarabağ şairlərindən bəhs olunmuşdur. Buraşa əlli altı şairin yaradıcılıq ərsindən nümunələr daxil edilmişdir ki, onların içərisində Xurşidbanu Natavan, Məhdiquşla xəvaf, Fatma xanım Kəməna, Mirzə Növras, Mir Möhsün Nəvvab, Mir Mehdi Xəzəni, Məşədi Cəfor Qarabağı, Mirzə Hüseyin Çəker, Məşədi Məhəmməd Bülbül, Baxış bəy Sabur, Mirzə Əli Aşiq, Molla İbrahim, Həsən Lələ, Məmə bəy Məməvai və başqa şairlərin yaradıcılıq ərisi xüsusi yə tutur. Yeri gölmüşən, Məmə bəy Məmənin qəzəlindən getirdiyimiz bəyitlər bu günümüzdən Şuşasının veziyəti ilə necə də yaxından səsloş:

"Bir bikəsi-zəram, vətənimdə vətənim yox,

Bir bəlbül-bəyal pərəm, vay, cəmənim yox!

Bir yanda vətən təhlükəsi canımı almış,

Bir fəhra edənim, anlayınam, dərk edənim yox."

Istedadlı şair və ədəbiyyatşunas Məhəmmədağa Müctəhidzadənin (1867-1958) «Riyazül-əsəqin» təzkirəsi də XIX əsrin sonlarında Qarabağ ədəbi mühüntidən yaranmış, lakin əsər 1910-cu ilde İstanbulda neşr olunmuşdur. XIX əsrde yaranan bir səra digər təzkirələr kimi bu əsər də iki hissədən ibarətdir. Birinci hissədə təzkirənin yarandığı dövrde dünəyini doyişmiş şairlərin yaradıcılığından bəhs olunmuşdur. İkinci hissədə isə əsərin yarandığı dövrde həyata olan şairlərin yaradıcılığının təqdim edilmişdir. «Riyazül-əsəqin» təzkirəsində Qarabağda yaşayış-yaratmış yetmiş doqquz şairin qisa biografiyası və əsərlərindən nümunələr verilmişdir.

İkinci hissədə Qarabağ xanlığının tarixini yazarlar da Şuşa tarixçi-səhnəmcə ziyalıları olmuşdur.

Qeyd etdiyimiz kimi, ilk Qarabağ-Aran-Alban trixini yaran tarixçi Musa Kalankaykul (VII əsr) olmuşdur. Lakin, sərf Qarabağ xanlığının sisasi, iqtiadı və mədəni tarixini öyrənmək üçün Mirza Adigözəl bəyin "Qarabağname", Mirzə Cəmal bəy Cəvənşir Qarabağının "Qarabağ tarixi", Əhməd bəy Cəvənşirin "1747-1805-ci illerde Qarabağ xanlığının siyasi veziyəyyinə dair", Mirzə Yusif Qarabağının "Tarixi-safi" ("Əsl tarix" - Y. H.), Mir Mehdi Xəzəninin "Kitabi-tarixi-Qarabağ", Rzaqulu bəy Mirzə Cəmal oğlunun "Penah xan və İbrahimxəlil xanın Qarabağda hakimiyətləri və o zamanın hadisələri", Mirzə Rohim Fənərin "Tarixi-cədidli-Qarabağ", M.Baharlıının "Əhvalatlı-Qarabağ", Həsən İxfə Əlizadənin "Şuşa şəhərinin tarixi", Həsənəli Xan Qaradağının "Qarabağ

vilayətinin qədim codid keyfiyyət və övzaları" və həmçinin, Abbasqulu ağa Bakıxanovun "Gülüstani-İrməm" əsərləri olduqca qiyməti və əvəzsiz tərixi əsərlər, mənbələr, moxəzlər.

XX əsrin ikinci yarısında və XXI əsrin müstəqillik dövründə fəaliyyət göstərən (daha doğrusu, yeni dövr adəbiyyatını yaradan) Qarabağdan çıxmış yəzərlər yazıçı, dramaturq, şair, publisist, alim və jurnalist bə siyahıya elavə etsək, Qarabağ torpağının Azərbaycan ədəbi fikrinə verdiyi güclü-qüvvəni təsəvvürə gətirmək çətin olmaz.

Azərbaycanın xalq yazıçıları, şəhər ustadları - Süleyman Rohimov, Əli Vəliyev, İlyas Əfəndiyev, Bayram Bayramov, Sabir Əhmədov, Elçin, Cingiz Abdullayev. Möhsur el şairi Aşiq Səmşir Ağdəbanlı kimi nəhəng söz səraflı; istedadlı sənət, ədəbiyyat, noşr, poeziya xırdaşlarından Mehdi Məmmədov, Əkbər Ağayev, Qulu Xəlilli, Məsud Əlioglu, Əlfəz Qasimov, İsi Məlikzadə, Məcid Şamxalov, Cəmil Əlibəyov, Qasim Qasızməzadə, Famil Mehdi, Teymur Elçin, Cahangir Gözelov, Yusif Karimov, Əli İldırımoglu, Cəlal Bərgüşəd, Huseyn Kürdoglu, Məmməd Aslan, Şahmar Əkbərzadə, Mustafa Cəməli, Ramiz Rövşən, Vaqif Cəbrayılzadə (Vaqif Bayatlı Öner), Cingiz Əlioglu, Afaq Məsud, Seyran Səxəvət, Eldar Baxış, Əmvar Əhməd, Aqil Abbas, Bəhman Vətənoglou, Ağla Laçın, İmamverdi İsmayılov, Əli Əmirov, Elçin Hüseynbəyli, Rəşad Məcid, Zakir Fəxri, Elçin İsgəndərzadə, Əli Rza Xələfli, Elçin Mehərliyev, Oluq Aşqəs, Qoləndər Xəmçəyli, Şöhər Əfşar, Adil Cəmil, Sərvəz Hüseynoğlu kimi çox istedadlı yazıçı, şair və tənqidçilər, ədəbiyyatşunas, dilçil və digər elmi sahələrində fəaliyyət göstərmiş və göstərən təlili alımlarımdan akademiklərden Valida Tutayuq, Ziyəddin Göyüşov, Cəmil Quliyev, Xudu Məmmədov, Adilo Namazova, dünya şöhrəti Lütufzadənin dünə şöhrətli elmi varisi Rafiq Əliyev, Kamran Məmmədov, Akademiyənin müxbir üzvü Tofiq Hacıyev, Əkbər Bayramov, Əbdül Əlizadə, Rəşid Göyüşov, Akademiyənin müxbir üzvü Zəkin Məmmədov, Qəzənfər Kazımov, Kamil Veli Nərimanoğlu, Arif Hacıyev, Fəridə Vəzirova, Rasim Tağıyev, Qədir İsmayılov, Arif Səfiyev, Qurban Bayramov, Timurçın Əfəndiyev, Vilayət Quliyev, Əhməd Elburş, Bəxtiyar Əliyev, İlham Rohimli, Aydın Dadaşov, Şirindil Alışanov, Bahar Bərdəli, Bəsti Bərdəli, Asif Rüstəmli, İsmayıil Kazimov və adlarını çəkmədiyim digər qələm dostlarımız, ədəbi-mənəvi qohumlarımız Azərbaycan ədəbiyyatının, bədii fikrinin, əbədiyyat elminin on görkəmli, ünlü simalarına çevrilmişlər və Azərbaycan ədəbiyyatının öz orijinal bədii-estetik və elmi təsəkküfləri ilə, doğrular, orijinal yaradıcılıqları, tödqişatları, axtarıcıları ilə zənginləşdirmişlər və inkişaf etdirmişlər. Və bu nəhəng, coşğun, heç vədə qurumaz fikir nəhri axımağındadır...

Bir cəhəti də qeyd edək ki, Qarabağ-Şuşa mövzumı görkəmli sonət adamlarının hemisə dündürməyə və bù mövzuda dəyərlər əsərlər qələmə alınmışdır. Konkret nümunələrə galinke, S.S.Axundovun "Laçın yuvası" pəsi, Əyyub Abbasovun "Zəngozur" romanı, İlyas Əfəndiyevin "Mahni dağıldı qaldı", "Xürsüdən Natavan" pəsləri, Bayram Bayramovun "Cıdır düzü", "Karvan yolu" romanları, Sabir Əhmədin Qarabağ trilogiyası ("Axırat sevdası", "Kef", "Ömür urası"), Aqil Abbasın "Cədidlərda Üzeyir bəy doğulmur", "Dolu" romanları, Elçin Əfəndiyevin bù mövzudakı çox dəriyələr hekayələri, Elçin Hüseynbəylinin "Əsrər" pəvesti, Şerif Ağayının "Kərpickəsən kişinin dasanı" pəvesti, Hüseynbala Mıraləmovun "Xəcalet" romanı, Hikmət Sabiroğlunun "Qarabağ gündəliyi" və s. b. qəbilden əsərlər hələlik ən parlaq nümunələr sayıla bilər...

(Davamı 4-cü səhifədə)

QARABAĞ-ŞUSA ƏDƏBİ-MƏDƏNİ MÜHİTİ - UZAQ KEÇMİŞDƏN BU GÜNÜMÜZƏ QƏDƏR...

(Əvvəl 3-cü sahifədə)

Poeziyaya gəldikdə isə elo bir şairimiz yoxdur ki, böyük Səməd Vurğunun "Şusa" şeiri ilə başlanan bu ənənəni davam etdirməsin, Qarabağ hadisələrinə, Qarabağın zümrüd tacı Şuşaya şeir, poemə həsr etməsin. Nümunələri sadalasaq saatlarla vaxt gərəkdir... Bütün bu əsərlərdə Qarabağa böyük, vətonpərvər məhəbbət, Şuşa mühitinə ülvi bir münasibət, gələcəyə hədsiz inam var...

Muasir Şuşa, XX əsr Şuşa şəhəri xeyli inkişaf eləmişdi, bir rayon kimi inzibati ərazi vahidinə çevrilmişdi. Şuşa rayonu 8 avqust 1930-cu ildə yaradılmışdır. Ərazisi 289 kv. km-dir. 1 rayon tabeli şəhər, 1 qəsəbə, 37 kənd olmaqla 39 ərazi vahidi vardır. 08 may 1992-ci il tarixdə Ermənistan Silahlı qüvvələri tərəfindən barbarecasına işgal olunmuşdur.

Dağlıq Qarabağ hal-hazırda 4 rayondan ibarətdir : Şuşa, Xocalı, Xocavənd, Xankəndi.

Rəsul Rza hələ ötən əsrədə "Şuşam mənim" adlı şeirində şəhərin gözəlliyyini tərənnüm etmiş və bu gözəlliyyə göz tikənlərə demişdi:

Sinəsi qabarıq nağıllardan gəlmış,
Pəhləvandır Şuşam mənim;
Mərdliklə, gözəlliklə qoşam mənim.
Yüz bir Şəhər adı çəkim
Gözəllikdə sənə tay olarmı?!
Vətən adlı doğma yurdan
Püşk olarmı, pay olarmı?!

Şuşa şəhərinin Ermənistan silahlı qüvvələri tərəfindən işgali nın iyirminci ildönümü bir daha ermənilərin simasızlığını, təcavüzkarlığı bütünlüdünyaya bəyan etdi. Və bizlər də imkan verdi ki, bu cür elmi, ədəbi məclislərdə bir daha Şuşalı günlərimizi xatırlayaq, qəvi düşmənin xisətini dərk edək, gənclərimizə gələcək qələbələrə inam təlqin edək...

Son olaraq yenə o möhtəşəm fikrə qayıdır: Hər halda, "Şuşasız Qarabağ, Qarabağsız Azərbaycan yoxdur!" Bəli, "Şuşasız Qarabağ, Qarabağsız isə Azərbaycan yoxdur!". Şuşa-Qarabağın mənəvi paytaxtı kimi öz sakınlarını ağuşuna alacaqdır! O gün gələcəkdir!!!

Şuşa Qarabağın, Qarabağ isə Azərbaycanın döyünen ürəyidir! Şuşa Qarabağın mənəvi paytaxtıdır. Şuşadan bizi sadəcə illər və məsafələr ayırrı. O, hər zaman bizim qəlbimizdədir! Zaman acıları sağaltır, zaman sadəcə acılarla yaşamağı və onları məhv etməyi öyrədir!..

Azərbaycan ən yaxın vaxtlarda öz ərazi bütövlüyünü təmin edəcək! Biz doğma Şuşamıza, Qarabağımıza qayıdacaqıq! O gün həm də şəhidlərimizin ruhu rahatlıq tapacaq. Üçrəngli bayraqımız zirvələrə yüksələcək!

Ruhumuzun ünvanı olan müqəddəs şəhər, Allahın izniyle övladlarının səni azad edəcəyi gün mütləq olacaq! Dağın, daşın zirvəsində yenə də abidələr tikiləcək, bulaqlarının başına yenə də qonaqların gələcək. Hüsnü gözəl Şuşanın yeni növrağı başlayacaq... Yeni növrağını yazıçılar, şairlər, bəstəkarlar vəsf edəcəklər!

Şuşa həsrətlə yolumuzu gözləyir, Qarabağ bizi səsləyir. Qəlbimizə hökm edən həsrət acısıyla, vətən sevgisiylə birgə sənə doğru gələcəyik! Zülmətin bitdiyi, nurun başladığı yerdə görüşəcəyik! O vaxtadək Tanrıya əmanət ol, mənim Şuşam, hamimizin Şuşası!!

07 may 2012.

P.S.: Bu material Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstututunun 08 may 2012-ci ilde Şuşanın işgalinin 20 illik xatirə gününə həsr edilən Elmi sessiyada məruzə edilmiş, Respublikanın bir sıra mətbuatında dərc olunmuşdur...

Qurban BAYRAMOV,
ədəbiyyatşunas-tənqidçi.